

Senas vėjinis Zdoniškės malūnas (tarp Varnių ir Pavandenės).

Dail. J. Perkovskis

Kaip visa tai atsispindėjo žemaičių buityje. Dabar istorikui sunku šių dienų požiūriu kalbėti apie praėjusio šimtmečio žemaičių gyvenimo lygį, išsiaiškinti, kaip savo padėtį suvokė ano meto valstiečiai, smulkūs ar stambūs bajorai žemvaldžiai, miestelių žydai ir kiti. Ano meto grožinės literatūros kūriniuose dažniausiai piešiamas niūrus kaimo buities vaizdas. *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos* yra bene garsiausias iš jų. Dionizo Poškos plunksna vaizdžiai aprašė tuometines realijas. Dar sunkesnė valstiečio dalia atsispindi anoniminio autoriaus eilėraštyje *Giesmė muzikėlio*, tačiau esama ir šviesesnių paprasto žemaičio gyvenimo atspindžių. Pirmiausia garsiojo žemaičių mokslininko ir švietėjo Jurgio Pabrėžos eilėraščiai *Apie pypkininkus*, kurių herojus – pasiturintis žemaičių valstietis – su pasididžiavimu kalba:

Esu sau žmogelis, šarpus kožnam darbe.

Vis man pagal norą klojas, Dieve, būk Tau garbė.

<...>

*Užmokėjau donį, nors su didžia bėda,
Nebijau dabar nei pono, nei urėdo.*

*Karčemoj nesu skolingas, noris kas nedėlią
Patsai alaus atsigėręs, perku dar prietėliams.*

*Turiu jungą jaučių, tris žirgus iššertus,
Ir namelius neskolingus, dėl visų atvertus.*

<...>

*Visad linksmas esu, ar ariu, ar sėju,
Prašau, Dieve, būk ir toliau mano geradėju.*

J. Pabrėžos eilėraščiai skiriasi nuo įprastų mūsų ausiai baudžiovos užguito valstiečio skundų. Viena yra aišku: jau pirmojoje XIX a. pusėje žemaičių valstiečių turtinė diferenciacija buvo gana didelė. Antai M. Gadonas liudija, jog nuo seno Telšių apskrities valstiečiai turėjo labai skirtingo dydžio sklypus (kitur Lietuvoje nuo valakų reformos laikų valstiečių sklypai buvo daugmaž vienodi, pvz., valakiniai, pusvalakiniai), ir rašo:

Mažiausiame ūkyje galima rasti du arklius ir keletą karvių ar jaučių. Vienok didesniuose ūkiuose būna po šešis ir daugiau arklių ir keliolika raguočių. Kadangi čionykščioje apskrityje mėšlas yra vienintelė nederlingos dirvos trąša, tai dvarininkai stengiasi, kad jų valstiečiai turėtų pakankamai gyvulių¹⁰.

(L. Jucevičius teigia, kad jo laikais, t. y. amžiaus viduryje, arklių po keliolika laikė kai kurie, o po keturis penkis – visi.) Naujausiais istorikų ir etnografų duomenimis, praėjusio šimtmečio pradžios Žemaitijoje vidutiniu laikytinas ūkis, kuriame buvo porinis jaučių skaičius ir du ar daugiau arklių. Tad J. Pabrėžos pypkininkas ir jo nuotaikos – gana tipiškas reiškiny.

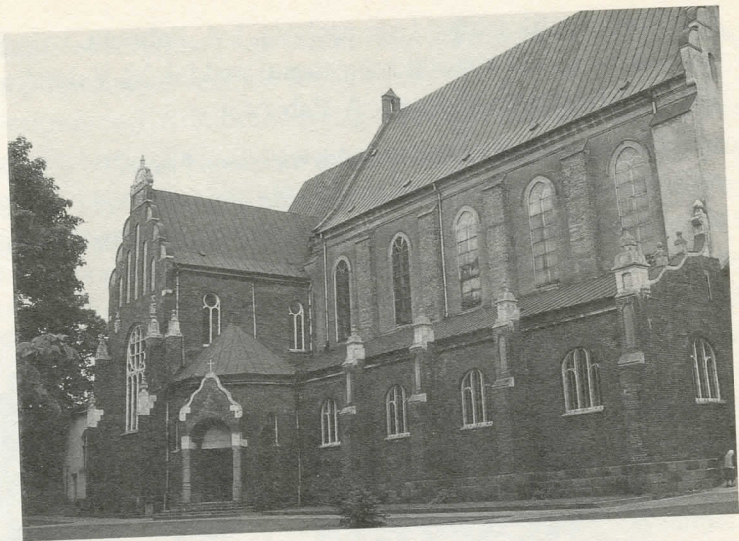
Tuometinėje literatūroje, periodinėje spaudoje ir kelionių aprašymuose įprastai būdavo piešiamas Žemaitijos kaip turtingiausio Lietuvos krašto vaizdas. Čia ir valstiečių padėtis buvusi geresnė negu kitur Lietuvoje. Dauguma valstiečių savo feodalines prievoles dvarui apmokėdavo pinigais, t. y. buvo činšininkai. Tai iš seno paveldėtas dalykas, mat Žemaitijoje būta palyginti nedaug stambių latifundijų. Išsiskyrė Skuodo seniūnija, kur trečiajame dešimtmetyje priskaičiuota per

*Kretingos
vienuolynas
ir Jurgio
Pabrėžos
veikla*

Vienuolynai nuo seno buvo svarbūs mokslo ir kultūros židiniai. Nors naujaisiais laikais jie nebevaikino tokio reikšmingo vaidmens, o rusų valdžiai ėmus vis labiau varžyti katalikų Bažnyčią, prarado ir turėtas pozicijas, tačiau tuo metu beveik nebuvo kitų institucijų, galėjusių juos pakeisti. Iki pat 1830–1831 metų sukilimo daugumą krašto mokyklų išlaikė vienuolijos, tik 4-ojo dešimtmečio viduryje švietimo sistema imta sekuliarizuoti iš esmės, o po 1841–1842 metų, konfiskavus bažnytines žemes valstybės išdan bei uždarius daug vienuolynų, ši archajiška kultūros struktūra buvo sugriauta. Iš kitų vienuolynų XIX a. pirmame trečdalyje labiausiai išsiskyrė Kretingos bernardinų vienuolynas (bernardinai Lietuvoje save vadino pranciškonai – observantai, kurie nuo 1931 m., atkūrus Lietuvos pranciškonų provinciją, vėl imti vadinti pranciškonais). Iki 1793 metų bernardinai Kretingoje išlaikė palyginti didelę ir gerai įrengtą mokyklą, kuri vėliau buvo perkelta į Telšius, tačiau ir po to vienuolyne išliko kultūrinės veiklos sąlygos. Visų pirma – tai neblogo, beveik tūkstančio tomų biblioteka, kuri traukė mokslo siekiančius dvasinin-

Kretingos vienuolynas. Fundatorius Jonas Karolis Chodkevičius, norėdamas apsaugoti žemaičius nuo protestantizmo, čia įkurdino pranciškonus-bernardinus. Vienuolynas garsėjo aktyvia švietėjiška veikla

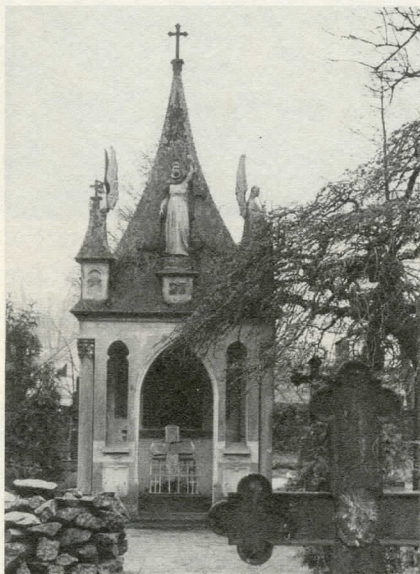
Kretingos bažnyčia. Bažnyčia garsi savo altoriais, vargonais, stebuklingu šv. Antano paveikslu, puikiomis renesanso stiliaus durimis

kus ir vienuolius. Vienuolyno reikšmė ypač ėmė augti po 1816 metų, kai čia įsikūrė žymus gamtininkas ir pamokslininkas Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Jo pasirinkimą stoti į bernardinų ordiną ir įsikurti Kretingoje galėjo lemti ne tik gera biblioteka, bet ir gana geros gyvenimo sąlygos: tuo metu vienuolyne gyveno apie 20 vienuolių, be to, miestelis buvo ne per toliausiai nuo J. A. Pabrėžos gimtinės – Večių kaimo Lenkimų parapijoje. Naujasis bernardinus gavo iš savo vyresnybės pažadą niekur jo iš Kretingos nesiųsti, bet leisti laisvai išvykti rinkti augalų ir pamokslauti.

J. A. Pabrėža, per šešerius metus baigęs Kretingos mokyklą, 1793-aisiais išvyko studijuoti į Vilnių. Jis stojo į Vyriausiosios Lietuvos mokyklos (nuo 1803 m. imperatoriškasis Vilniaus universitetas) Medicinos fakultetą, nes tik čia buvo dėstomi gamtos mokslai, kurie nuo jaunystės traukė būsimąjį mokslininką. T. Kosciuškos sukilimas pasuko J. A. Pabrėžos gyvenimą kita vaga: jis baigė Varnių dvasinę seminariją ir tapo kunigu. Visą laiką J. A. Pabrėžai teko derinti kunigo ir mokslo žmogaus interesus. Gyvendamas Plungėje ir Kartenoje, jis rinko ir tyrinėjo augalus, mokė žmones pažinti jų gydomąsias savybes. Kaip sunku tuomet buvo imtis mokslinio darbo, rodo

ir faktas, jog tik ištojęs į vienuolyną, J. A. Pabrėža, kaip tikras viduramžių scholiaras galėjo atsidėti mėgstamai veiklai. M. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* šitaip parašė apie J. A. Pabrėžą:

Be galo darbus tas zokaninkas niekuomet nespėja. Vos atkalbėjęs poterius ir kitus apėjęs žygius, diena iš dienos rašo. Pratešk, Dieve, jam amžių ir suteik turtingą poną, kurs parašytas per jį knygas išspausdinęs, žmonėms apskelbtų⁵¹.

Senosios Kretingos kapinės. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos kapas

Paminklas Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771–1849) Kretingoje. Šis kunigas pranciškonas garsus kaip pirmasis vietinės floros tyrinėtojas, mokytojas, švietėjas-pamokslininkas, vadovėlių ir mokslinių veikalų autorius

Po J. A. Pabrėžos mirties (1849 m.) liko per pusę šimto pavadinimų rankraščių. Tai buvo botanikos veikalai, pamokslai, kurie, nors ir parengti spaudai, leidėjų dėmesio nesusilaukė. Žemaitijos šviesuomenei J. A. Pabrėža buvo neabejotinos reputacijos gamtininkas, tačiau ne mažesnę vertę turėjo ir jo pastangos kurti žemaičių bendrinę kalbą, mokslinių raštų kalbą. J. A. Pabrėža kūrė mokslinius terminus, turėjo didelę įtaką kitiems žė-

maitiškai rašiusiems autoriams. O su kai kuriais – kaip su savo žemiečiu S. Daukantu – ir polemizavo raštijos klausimais.

Kretingos vienuolyne J. A. Pabrėža netapo vienišu atsiskyrėliu. Jis palaikė ryšius su visais, kurie dirbo lietuvių raštijos srityje: kunigu Silvestru Rucevičiumi, Jonu Krizostomu Gintila, M. Valančiumi ir ypač su S. Daukantu. Kretingoje dažnai lankydavosi kiti šviesuoliai, o pačiame vienuolyne gyveno dar keli žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyviai, tautosakos rinkėjai ir S. Daukanto talkininkai. Matyt, J. A. Pabrėžos įtakoje lietuvių kalba susidomėjo Simonas Grosas. Šis vienuolis, nuo 1816 m. iki pat mirties 1835 m. gyvenęs Kretingoje, parašė tyrinėtojus ir dabar dominančią *Kalbrieda Ležuve Žemaityszka* – t. y. žemaičių kalbos gramatiką. Minėtinas Fabijonas Barkauskis, kuris, anot J. A. Pabrėžos liudijimo, buvo vienuolyno architektas, talkino S. Daukantui renkant žemaitiškas dainas.

Kretingos vienuolyne susibūrę šviesuoliai neapsiribojo vien moksliniais interesais. Nors miestelyje po 1793 metų veikė tik papartinė mokykla, tačiau amžininkai iš visų pradinių Žemaitijos mokyklų dažniausiai išskirdavo tris: Varnių, Tytuvėnų ir bernardinų išlaikomą Kretingoje. Greta kitų darbų, J. A. Pabrėža nuo 1817 metų mokytojavo šioje mokykloje, ugdydamas jaunąją žemaičių kartą ir diegdamas meilę gimtajai kalbai.

Kretingos vienuolyno tiesiogiai nepalietė rusų valdžios represijos, kurių metu didžioji dalis vienuolynų Lietuvoje buvo uždaryti, bet po J. A. Pabrėžos mirties jo reikšmė sumenko. Rankraštinis žemaičių šviesuolio palikimas buvo saugomas bibliotekoje, tačiau šiam vienuolynui virtus savotišku kunigų kalėjimu, į kurį rusų administracija uždarydavo politiškai prasakaltusius kunigus, dalis J. A. Pabrėžos rankraščių iškeliavo į kitas bibliotekas, nors dauguma vis dėlto išliko Kretingoje.

*Varnių
vaidmuo
1845–1863
metais*

Varniai, kad ir daug metų būdami Žemaičių vyskupijos centru, iki XIX amžiaus penktojo dešimtmečio vidurio nevaicino išskirtinio vaidmens krašto kultūriniame gyvenime ir tiesiogiai nežadino žemaičių tautinių aspiracijų. Nors nuo XVIII a. vidurio čia veikė kunigų seminarija, tačiau XIX a. pradžioje vienuoliai misionieriai, kurie rūpinosi seminarija, dideliu uolumu nepasižymėjo. Klierikų ugdymas ir mokymo programos buvo labai žemo lygio, o auklėtiniai neskatinami bent kiek aktyviau įsitraukti į kultūrinius krašto visuomenės reikalus. Kita aplinky-

Adomas Butrimas
Vladas Žulkus
Alvydas Nikžentaitis
Vacys Vaivada
Egidijus Aleksandravičius

Vilnius 1997

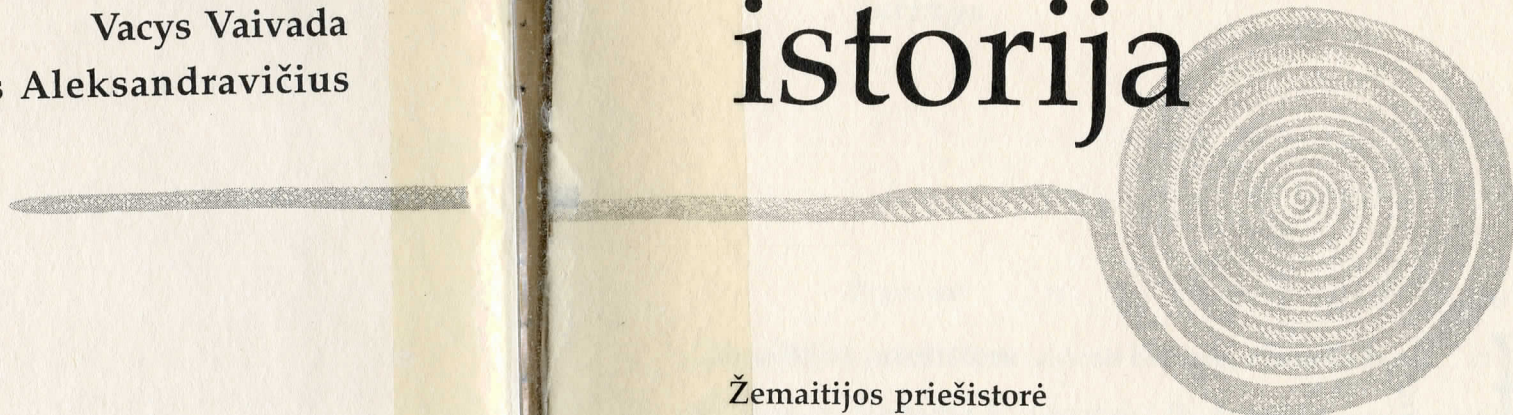
Žemaitijos istorija

Žemaitijos priešistorė

Žemaitija XIII–XV a. pirmojoje pusėje

Žemaitija XV–XVIII amžiuje

Žemaitija XIX amžiuje

Valstiečiai . . .	127
Miestelėnai . . .	129
Žemaitija XV–XVIII a. karuose ir sukilimuose . . .	131
XVI a. pirmosios pusės neramumai Žemaitijoje . . .	133
XVII–XVIII a. karai su Švedija ir Rusija . . .	134
Žemaičių sukilimas prieš švedus . . .	139
Šiaulių ekonomijos sukilimas . . .	146
Kultūros raida ir švietimas Žemaitijoje XV–XVIII a. . . .	148
Kalba ir kultūra . . .	148
Architektūra ir dailė . . .	153
Pradinės mokyklos . . .	159
Vidurinės mokyklos . . .	163
Žemaitija XIX amžiuje <i>Egidijus Aleksandravičius</i> . . .	175
Kraštas ir valdymas . . .	175
Žemaitijos ribų kitimas: Užnemunės ir Pajūrio atplėšimas . . .	175
Administracinis krašto suskirstymas: trys Žemaitijos apskritys . . .	179
Rusų administracija . . .	182
Rusų režimas Žemaitijoje XIX a. antrojoje pusėje . . .	185
Ūkis ir visuomenė . . .	188
Kraštovaizdžio keitimasis . . .	188
Pagrindiniai ūkinės veiklos bruožai . . .	193
Savieji ir svetimieji . . .	200
Kasdienybė, šventės ir kaimo žmonių santykiai . . .	205
Dvaro pasaulis . . .	208
Žemaičiai XIX a. karuose ir sukilimuose . . .	213
Tado Kosciuškos sukilimo aidai: bendrų su lenkais kovų tradicija ir separatizmo apraiškos . . .	213
Žemaičiai nerimsta: nuo „Juodųjų brolių“ iki 1831 m. sukilimo . . .	217

1863 metai Žemaitijoje . . .	223
1893-ieji: Kražių skerdynės . . .	228
1905–1907 metų revoliucijos įvykiai Žemaitijoje . . .	235
Svarbiausi Žemaitijos kultūrinio gyvenimo centrai XIX amžiuje . . .	239
Kražiai iki gimnazijos uždarymo 1844 m. . . .	239
Kretingos vienuolynas ir Jurgio Pabrėžos veikla . . .	246
Varnių vaidmuo 1845–1863 metais . . .	249
Dvarai ir mecenatai . . .	256
Šiauliai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje . . .	265
Žemaičių kultūrinis sąjūdis Lietuvos atgimimo istorijoje . . .	270
Žemaičių kultūrinio gyvenimo sąlygos XIX a. pradžioje . . .	270
Mokyti žemaičiai – pirmieji Atgimimo šaukliai . . .	274
Žemaičių kultūrinio sąjūdžio pakilimas: S. Stanevičius ir S. Daukantas . . .	278
Vyskupas Motiejus Valančius ir žemaičių visuomenė XIX a. viduryje . . .	283
Žemaičiai Lietuvos tautiniame judėjime XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje . . .	288
<i>Pabaigos žodis: kas toliau?</i> . . .	295
<i>Knygoje paminėtų žymesnių asmenų biografinės žinios</i> . . .	297